

מקור איסור מלאכה בשבת

הרב אביגדור שילה

ראשי פרקים

ד. השבת מעין עולם הבא
ה. השבת והמשכן

א. טעמי התורה
ב. הסבר ריה"ל והרמב"ם
ג. הסבר רש"ר הירש

א. טעמי התורה

בעשרת הדברות מצוונו הקב"ה על שמירת השבת. ברוב מצוות התורה אין טעמים לאיסור מלאכה, בשונה מכך בשבת נתנה התורה טעמים מדוע יש לשבות ממלאכה. ושני נימוקים שונים נאמרו למצוה זו. בפרשת יתרו¹ נאמר:

"ויום השביעי שבת לה' אלוֹקֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כֹל מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתְךָ עִבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וּבַהֲמַתְךָ וּגְרֶךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ, כִּי שֶׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ".

איסור מלאכה בשבת הוא פועל יוצא משביתת הקב"ה ביום השביעי מימי הבריאה. מאז חלה קדושה ביום השביעי, ועל כן אנו מצווים לקדש את יום השבת. אחד הביטויים לקדושת השבת הוא השביתה ממלאכה. בפרשת ואתחנן² נאמר:

"ויום השביעי שבת לה' אלוֹקֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כֹל מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתְךָ עִבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וּשְׂוֹרְךָ וְחִמְרְךָ וְכָל בַּהֲמַתְךָ וּגְרֶךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עִבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כַּמֹּרֶךְ, וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת".

בפרשה זו נימקה התורה את מצות השבת, ובעיקר את איסור המלאכה, בצורך המנוחה ובזכירת היותנו עבדים לקב"ה ולא לשום יצור זולתו. שני נימוקים שונים אלה מלמדים כי קיימים שני צדדים במצות השבת. האחד בתחום האנושי, מנוחה ועצמאות. והשני בתחום האמונה ויחסנו אל הבורא. מצאנו בתורה את האזהרה על שמירת השבת במקומות נוספים, ונימוק נוסף למצוה זו³:

1. שמות כ, ט-י. 2. דברים ה, יג-יד. 3. שמות לא, יד-יז.

"כי קודש היא לכם מחלליה מות יומת כי כל העשה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמיה, ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קודש לה' כל העשה מלאכה ביום השבת מות יומת, ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורתם ברית עולם, ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש".

אמנם גם כאן מוזכר העניין של 'ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ', אבל קודם לכך מנמקת התורה את מצות השבת כי היא אות ברית בין הקב"ה לבין עמו המיוחד. האם לפנינו שלושה נימוקים שונים למצות השבת, או שמא ישנו איזה חוט פנימי הקושר את כל שלושת העניינים לשלימות אחת?

ב. הסבר ריה"ל והרמב"ם

ריה"ל⁴ בתארו את החסיד מבאר את הצורך במנוחת השבת:

"אי אפשר שיעבור שבוע בלא שיתקלקלו הגוף והנפש, כי במשך ימי השבוע מצטברים מותרות עוכרים שלא יתכן לצרפם ולבערם כי אם על ידי התמדה בעבודת ה' במשך יום תמים, נוסף על מנוחת הגוף. ככה ממלא הגוף בשבת את אשר אבד לו בששת הימים, ויתכונן לקראת העתיד. והנפש, אף היא זוכרת ביום זה מה שאבד לה מתוך שעסקה בצורכי הגוף, ביום זה היא כאילו מתרפאת ומחלימה מחלי שהיה לה, ומצטיידת בכוחות שידחו מעליה את החולי הזה לעתיד. כדרך שהיה איוב נוהג לעשות אחת לשבוע למען בניו באומרו אולי חטאו בני...".

לדבריו, השבת באה לשני עניינים, גופני ורוחני, שמכנה משותף אחד להם. התנקות והיטהרות מזוהמת ימי השבוע, הן היטהרות גופנית והן היטהרות נפשית רוחנית. במאמר החמישי⁵ מדגיש ריה"ל פן נוסף של איסור המלאכה ביום השבת:

"על יום השביעי הוא אומר וישבת... ויברך... ויקדש... כי ביום הזה הושלמו כל המעשים הטבעיים התלויים בזמן, ונסתיימו ביצירת האדם המשיג את מדרגת המלאכים, שאינם תלויים בכוחות הטבעיים, בהיותם שכלים, והשכלים אינם צריכים במעשיהם לזמן. שכן אנו רואים, כי השכל האנושי מצייר לעצמו בו ברגע את השמים ואת הארץ. מדרגה זו היא אפוא עולם המלאכות ועולם המנוחה, אשר בדבוק בה הנפש האנושית ירווח לה. ועל כן נאמר בשבת כי היא מעין עולם הבא".

4. כוזרי מאמר ג אות ה. 5. אות י.

אם כן שתי מעלות לשבת: משלימה את אשר נחסר במהלך ימי השבוע, ומוסיפה מימד רוחני מלאכי לחיי האדם הגשמי.

הרמב"ם במו"נ⁶ אומר כך:

"אולי כבר התבאר לך העילה בחיזוק תורת השבת והיותה בסקילה, ואדון הנביאים הרג עליה, והיא שלישית למציאות ה' והרחקת השניות... ולזה נצטוונו בתורה הגדיל זה היום, עד שיתקיים יסוד חידוש העולם, ויתפרסם במציאות, כשישבתו בני האדם כולם ביום אחד. וכשישאלו מה טעם הדבר, תהיה התשובה כי ששת ימים עשה ה'. וכבר באו בזאת המצוה שתי עילות (=סיבות) שונות מפני שהם לשני עלולים (= תוצאות, מסקנות) שונים, וזה שהוא אמר בטעם קידוש השבת בעשרת הדברות הראשונות, אמר כי ששת ימים עשה וגו', ואמר במשנה תורה 'זוכרת כי עבד היית במצרים וגו' על כן צוץ ה' אלוֹקֵיךְ וגו'. וזו אמת, כי העלול במאמר הראשון הוא כבוד היום וקידושו כמו שאמר, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, זהו העלול הנמשך לעלת כי ששת ימים וגו'. אמנם תיתו לנו תורת השבת, וצוותו אותנו לשומרה הוא עלול נמשך לעלת היותנו עבדים במצרים, אשר לא היינו עובדים ברצוננו ובעת שחפצנו ולא היינו יכולים לשבות, וצונו בתורת השביתה והמנוחה לקבץ ב' העניינים, האמנת דעת אמיתי, והוא חידוש העולם המורה על מציאות ה' בתחילת המחשבה ובעיון הקל, וזכור חסדי ה' עלינו, בהניחנו מתחת סבלות מצרים וכאלו הוא חסד כולל בדעת האמיתי העיוני ותיקון העניין הגשמי".

לדעתו, יש בטעמי השבת שני עניינים שונים: האחד לחזק בנו השקפות עולם נכונות על ייחוד ה' וחידוש העולם, והשני לזכור את חסדי ה' עלינו שהוציאנו מבית עבדים.

בחלק שלישי⁷ הוסיף הרמב"ם טעם נוסף – צורך האדם במנוחה:

"עניין השבת – טעמו מפורסם ואין צריך לביאור. כבר נודע מה שבו מהמנוחה עד שיהיה שביעית חיי האדם בהנאה ובמנוחה מן העמל והטורח שלא ימלט ממנו קטן וגדול, עם מה שמתמיד ומקיים הדעת הנכבד מאוד לדורות, והיא האמונה בחידוש העולם".

ג. הסבר רש"ר הירש

הרש"ר הירש ביאר את איסור המלאכה בשבת בכמה מקומות ובכמה אופנים⁸. בספרו 'חורב' הוא מסביר כך: הקב"ה הוא בורא העולם ומחדשו. לאחר ששת ימי הבריאה

6. חלק שני פרק לא. 7. פרק מג. 8. הן בפירושו לתורה, לפרקי אבות ולסידור התפילה והן במאמרים

שבת הקב"ה מכל מלאכתו ועבר מבורא למנהיג. מעתה הפקיד הקב"ה את עולם העשייה והיצירה ביד האדם. האדם שולט בעולם, הוא משעבד כל דבר לצרכיו ולמטרותיו. בשבת מצווה האדם לשובות ממלאכה. בשביתה זו הוא מוכיח כי לא לו הארץ אלא לה' היא, והוא אינו אלא שואל אותה מהבורא יתברך. לכן כל מלאכה שיש בה יצירה, הוצאת מחשבה לידי מעשה, היא אסורה. ביצירה מראה האדם שהוא השליט והוא היוצר. ובכך מורד הוא בבורא העולם.

במאמרו 'השבת היהודית' ביאר בפן אחר. עולם הטבע אינו נח לרגע, כל הזמן הוא בפעולה, "יום ולילה לא ישבותו"⁹, אבל האדם זקוק למנוחה לא רק לשם החלפת כוח כדי שיוכל להמשיך את עמלו, אלא כדי לעצור ולבחון את מה שהשיג עד עתה. לעולם לא יגיע האדם למלא את כל צרכיו. ככל שילך העולם ויתפתח כך יירבו דאגותיו בבחינת "יוסיף דעת יוסיף מכאוב"¹⁰. האדם נתבע לעצור ולבחון, אולי כבר התהווה עולם טוב ומספק? אולי די לרוץ ולדאוג רק לצורכי הגוף? ומה עם צורכי הרוח? לשם כך באה השבת. השבת היא קול ה' הקורא אליך, הבט וראה, פרט לעמלך ולריצתך אחר פרנסה ועבודה, ישנם דברים נוספים בעולם שעליך לשים לבך אליהם כי הם חשובים לא פחות, אלא יותר, מעמלך.

מבט זה הוא המבט החיצוני על השבת, אולם היא טומנת בחובה אוצרות נוספים של ברכה ושל קדושה.

כל עולם הטבע שנברא בששת ימי בראשית חסר הוא קודם שבאה שבת לעולם. השבת היא הנותנת שלימות לכל מעשה בראשית. שומר השבת מעיד כי העולם איננו רק חומר אלא יש בו גם בורא שאת שמו צריך האדם לרומם. אם לא ישמור האדם את השבת הרי הוא מחריב, כביכול, את כל מלאכתו אשר עשה.

ד. השבת מעין עולם הבא

מובא במשנה¹¹: "בשבת היו אומרים מזמור שיר ליום השבת מזמור שיר לעתיד לבא ליום שכולו שבת מנוחה לחיי העולמים". השבת מהווה מעין עולם הבא. עולם הבא הוא העולם שבו מצויה השלימות. בעולם הזה אין שלימות. על האדם מוטל התפקיד להשלים את העולם. עליו ליצור, לשכלל ולתקן את העולם. דבר זה למדנו מדברי רבי עקיבא לטורנוסרופוס הרשע כפי שמופיע במדרש¹²:

"שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא איזה מעשים נאים של הקב"ה או של

בשר ודם? א"ל של בשר ודם נאים, א"ל טורנוסרופוס הרשע הרי השמים

9. בראשית ח, כב. 10. קהלת א, יח. 11. תמיד פ"ז מ"ד. 12. תנחומא (בובר) תזריע ז. ייעודיים על השבת, 'בחורב', ובמאמרו 'השבת היהודית' (הובא ב'מתנה טובה' הוצאת נצח בני ברק, תשכ"ח).

והארץ יכול אתה לעשות כהם? א"ל ר' עקיבא לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהן, אלא בדברים שהן מצויין בבני אדם. א"ל למה אתם מולים, א"ל אף אני הייתי יודע שאתה עתיד לומר לי כן, לכך הקדמתי ואמרתי לך מעשה בשר ודם הם נאים משל הקב"ה, הביאו לי שבולים וגלוסקאות, (אמר לו אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר ודם אין אלו נאים, הביאו לי) אנוצי פשתן וכלים מבית שאן, א"ל אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר ודם, אין אלו נאים".

על האדם הטיל הקב"ה שליחות בעולם הזה, ועל כן הוא לא מסתפק במה שכבר עשה אלא כל הזמן משפר את עולמו של הקב"ה. אולם במעשה בראשית לימד הקב"ה את האדם שגם כאשר עוד ניתן לשפר את המצב הקיים יש לעצור ולראות את השלימות. כך גם ביום השבת. השבת מהווה נקודת שלימות של מה שנעשה עד כה. מעין עולם הבא שהוא השלימות הגמורה.

גם במדרש בראשית רבה¹³ על הפס' "ויכל אלוקים" אמרו: "מה היה העולם חסר – שבת". כביכול השבת היא המשלימה את כל מעשה בראשית ומעתה לא חסר העולם דבר.

התורה מגדירה את הפעולות האסורות בשבת בשם 'מלאכה'. המילה מלאכה נגזרת מהמילה מלאך. המלאך הוא שליח והמלאכה היא שליחות. היא השליחות שאותה הטיל הקב"ה על האדם בעולם. שליחות של תיקון העולם ושיפורו. אולם בשבת מצווה הקב"ה את האדם להפסיק את השליחות הזאת, ולהביט בעולם כעולם מתוקן ושלם. על כן איסור המלאכה בשבת הוא מלאכה שיש בה יצירה ותיקון. המלאכה היוצאת מכלל זה היא מלאכת ההוצאה ועל כן נקראת מלאכה גרועה¹⁴.

ה. השבת והמשכן

על מקור איסורי המלאכה בשבת אומרת המשנה בחגיגה¹⁵: "הלכות שבת חגיגות והמעילות הרי הם כהררים התלוין בשערה, שהן מקרא מועט והלכות מרובות". כתב התוספות יו"ט שם:

"כהררים התלוין בשערה וכו' – פירש הרב ברטנורא תולין ברמז במקרא מועט וכו'. והלכות שבת מפרש בגמ' דהא דאמרינן מלאכת מחשבת אסרה תורה לא כתיבא בשבת אלא במשכן כתיב, ומדסמן בפרשת ויקהל פרשת שבת לפרשת משכן, אנו למדין מלאכת מחשבת לשבת".

אולם לא רק את יסוד מלאכת מחשבת למדו מהמשכן אלא כל ל"ט אבות מלאכה

13. פרשה י. 14. תוס' ד"ה "יציאות שבת" ב, א. 15. חגיגה פ"א מ"ח.

נלמדים מהמשכן כדברי הגמרא¹⁶: "הך דהוה במשכן חשיבא קרי ליה אב".
מהו הקשר בין המשכן לבין שבת?

להבנת הקשר ננסה להבין מה עניינו של המשכן. אומרים חז"ל במדרש¹⁷:

"ראו קרא ה'. ראו חכמה (ותבונה ודעת) שנתתי בלבבו, בשלושה דברים הללו
נבראו שמים וארץ, שנאמר 'ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה' (בדעתו
תהומות נבקעו)¹⁸. ובג' דברים הללו נעשה המשכן, שנאמר: 'ואמלא אותו
רוח אלוקים בחכמה ובתבונה ובדעת'¹⁹."

במדרש השוו חז"ל את בריאת שמים וארץ להקמת המשכן. השוואה זו נמצאת במדרש
נוסף²⁰:

"א"ר יהודה ברבי שלום מצינו שהיה המשכן שקול כנגד מעשה בראשית. ביום
א' נבראו שמים וארץ וכתוב בהן 'נוטה שמים כיריעה', ובמשכן כתיב 'ועשית
יריעות'. בשני 'יהי רקיע... ויהי מבדיל', ובמשכן 'והבדילה הפרוכת'. בשלישי
'יקוו המים', ובמשכן 'ועשית כיוור נחשת וגו' ונתת שמה מים'. ברביעי 'יהי
מאורות', ובמשכן 'ועשית מגורה'. בחמישי 'ועוף יעופף', ובמשכן 'והיו
הכרובים פורשי כנפיים'. בשישי 'תוצא הארץ נפש חיה', ובמשכן 'אדם כי
יקריב'. בשביעי היה כולו אור, ובמשכן כיוון שנכנס האל בתוכו מבהיק מן
השכינה".

במדרשים אלה באו חכמים לומר כי מעשה שמים וארץ אינו מסתיים אלא בהקמת
משכן. כביכול יצר הקב"ה את תשתית העולם כדי שיוכל האדם כשליחו של הקב"ה
להביא את העולם אל השלימות. רק כאשר האדם בונה את המשכן הוא משכלל את
העולם ומשלימו. כי בעשיית המשכן ישנו חיבור בין שמים וארץ, שכביכול הוריד את
הקב"ה להיות שוכן עם האדם בעולם התחתון. שלימות זו תובעת מהאדם לקחת את
כל חכמתו האנושית ואת כל כשרון המעשה שלו ולקדשו במעשה המשכן. על כן רק
מלאכה שהיתה במשכן נחשבת מלאכה האסורה בשבת, כי היא נכללת בפעולות
השליחות של האדם לרומם את העולם ולהשלימו.

השלמת העולם זהו התפקיד המוטל על עם ישראל, על כן השבת היא אות הברית בין
הקב"ה לבין בני ישראל. מאז ששת ימי בראשית נקרא האדם לתיקון העולם
ולהשלמתו, ומאז שבת בראשית חובת האדם להבין כי חותר הוא אל השלימות
הגמורה. בהיותו עבד במצרים לא יכול היה העם למלא את ייעודו להשלמת הבריאה.
אולם מאז יצא ממצרים נקרא הוא אל מילוי ייעודו ותפקידו להביא את העולם כולו
אל מעין עולם הבא.

16. בבא קמא ב, א. 17. תנחומא (בובר) ויקהל ו. 18. משלי ג, יט-כ. 19. שמות לא, ג. 20. אוצר
המדרשים (איינושטיין) "ילמדנו" עמ' 226.

השבת מזכירה לנו את חידוש העולם

"כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וינח ביום השביעי". שישה ימים עליך להפעיל בשירות הקב"ה את שלטונך בישובו של עולם, את השלטון הנתון לך מאיתו יתברך, כדי להביאו בפקודת מטרותיך ולהפכו - כדרך שעשה בוראך - לשליחי פעולותיך. אבל היום השביעי נועד להפסקת פעולתך זאת, עצירת מלאכתך, "שבת", כדי למצוא חן בעיני ה', שהוא אלוקיך. "לה' אלוקיך" אתה מפסיק, כדי להבליט את שלטונו של הקב"ה על עולמך! ואיך? בזה שלא תפעיל את שלטונך, לא באופן ישיר, ואף לא באמצעות בעלי חיים הממושמים לך. "כי ששת ימים... וינח" - ואף שפעולתו של הקב"ה בבריאה נחה עכשיו, ומני היום השביעי הראשון שוררת שבת בבריאה ולא נבראו ולא תגלו יצירות חדשות בעולם השמים, הארץ והים, בכל חלל הקוסמוס הסובב אותך, ואתה רואה שהכול מתפתח ונוצר אך לפי הכוחות והחוקים השרירים וקיימים בהם מכבר, והנך משתכנע כי בודד אתה, האדם, בחדשך תמיד צירופים חדשים שבאמצעותם תעצב כביכול יצירות חדשות - דע לך כי לשבת זו של העולם קדמה בריאת עולם, לפני המנוחה היתה תנועה, לפני השביתה היתה מלאכה. רק החל מן היום השביעי נחה בריאתו של הקב"ה. עד היום השביעי הזה הביא הקב"ה את עולם השמים, היבשה והימים - בשישה ימים - תוך יצירה אלוקית על מושגית, לקראת השלמה והשתכללות גדלה והולכת.

רש"ר הירש "מתנה טובה" עמ קלג